

Հայ - Հայկական Բանակցութիւնները

ՆԻՍՏ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

Վեցերորդ նիստը տեղի ունեցաւ նոյեմբ. 3-ին, առաւ. ժամը 11-ին :

Ներկայ էին բոլոր անդամները :

Նախագահում էր Պ. Ս. Վրացեան :

Կարգացւեց նախորդ նիստի արձանագրութիւնը, որոշեց ճշտել եւ լրացնել այդ արձանագրութեան մի քանի տեղերը : Միեւնոյն ժամանակ որոշեց կցել այդ արձանագրութեան այն յայտարարութիւնը, որ խոստացել էր ներկայացնել Պ. Ս. Յարութիւնեանը, իրենց երեքի ստորագրութիւններով, եւ որ պարունակելու է ամփոփւած ձեւով իրենց առաջարկութիւնները եւ թէ Պ. Թէքէեանի կողմից այդ գրութեան ներկայացելիք պատասխանը, նոյնպէս իրենց ստորագրութիւններով :

Դրանից յետոյ նիստը փակեց : Յաջորդ նիստը կը հրաւիրւի, երբ այդ երկու գրութիւնները ստացւած կը լինեն :

Ստորագրւած բոլորի կողմից .

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ապա, մինչեւ յաջորդ նիստը, հետեւեալ գրութիւններն են փոխանակուած բանակցող երկու կողմերի միջեւ :

Պատասխան Ազգ. Պատւիրակութեան առաջարկութիւններին՝

Միացեալ Հայաստանի Պարլամենտի, Կառավարութեան

եւ Պատւիրակութեան վերակազմութեան մասին

Քննելով Ազգ. Պատւիրակութեան ներկայացրած առաջարկները Ամբողջական Հայաստանի Պարլամենտի, Կառավարութեան եւ Պատ-

ւերակութեան վերակազմութեան մասին՝ մենք ամենից առաջ նկատում ենք, որ նրանց մէջ երկութիւն կայ: Մի կողմից այդ առաջարկութիւնները հիմնւած են հատուածական, միւս կողմից կուսակցական տեսակէտի վրա: Հատուածական տեսակէտով պահանջուած է յիշեալ պետական մարմիններին մէջ կէս առ կէս ներկայացուցչութիւն երկու հատուածների. կուսակցական տեսակէտով պահանջուած է Դաշնակցութեան փոքրամասնութիւն՝ Կառավարութեան եւ Պատւիրակութեան մէջ եւ ժողովրդական քաղաքականութեամբ ընտրւած ներկայ Պարլամենտի լուծումը: Այնուհետեւ, Ազգային Պատւիրակութեան կողմից ուղարկւած բանակցողների կազմը եւ բերած առաջարկները այն տպաւորութիւնն են թողնում, որ մեզ հետ բանակցում է ոչ թէ Արեւմտեան հայութեան մէկ մասին ներկայացուցչութիւնը, այլ առանձնապէս Ռամկավար եւ ժողովրդական կուսակցութիւնները: Այսպէս, Կառավարութեան կազմի նկատմամբ յօդ. Յ-ում ասւած է, որ նրա կէսը պիտի կազմւած լինի Ռամկավար եւ Հայ ժողովրդական կուսակցութեան անդամներից: Միւս կողմից, Ազգային Պատւիրակութիւնը, որ կազմւած է երկու Դաշնակցական եւ չորս ոչ - դաշնակցական անդամներից, իբրեւ բանակցող ուղարկել է միայն մի կողմի ներկայացուցչի ներքից, մինչդեռ հէնց գործի յաջողութեան համար բնական կը լինէր, որ իբրեւ բանակցողներ ուղարկէին բոլոր հասանքներից, որպէսզի Ազգային Պատւիրակութիւնը հանդէս գար իբրեւ ներկայացուցչութիւն ամբողջ արեւմտահայ ժողովրդի եւ արտաքին աշխարհում այն տպաւորութիւնը չստացէր, թէ հետապնդւում են կուսակցական նպատակներ: Այլա, բանակցողների կազմը այստեղ լրացնելու համար հրաւիրւել է իբրեւ երրորդ անդամ ոչ այլ ոք, քան Պրն. Սամսոն Յարութիւնեանը, Հայ ժողովրդական կուսակցութեան պարագլուխը եւ հիմնադիրը, Հանրապետութեան ներկայ Պարլամենտի եւ Կառավարութեան դէմ կռիւ մղող ամենադործոն անձերից մէկը: Այս սակայն, արգելք չպիտի հանդիսանայ, որ մեր բանակցութիւններն առաջ գնան, որովհետեւ մեզ զբաղեցնողը ոչ թէ անկցութիւններն առաջ գնան, որովհետեւ մեզ զբաղեցնողը ոչ թէ անձերն են կամ կուսակցական նպատակները, այլ հայ ժողովրդի շահը եւ բոլորն ձգտումը՝ Ամբողջական Հայաստանը իրականացած տեսնել:

Աչբի առաջ ունենալով առարկայական պայմանները, ինչպէս նաեւ հայ ժողովրդի բազմիցս արտայայտւած կամքը, մենք կարծում ենք, որ Ամբողջական Հայաստանի իրականացման համար կարելի են հետեւեալ փոփոխութիւններն ու լրացումները Հայաստանի Պարլամենտի, Կառավարութեան եւ Պատւիրակութեան մէջ:

Ամենից առաջ, պէտք է պետական բոլոր մարմինների մէջ արեւմտեան հայերին աստիճանել ոչ միայն կէսը, ինչպէս Ազգային Պատւիրակութիւնն է առաջարկում, այլ առհասարակ ամէն խտրութիւն արեւմտահայերի եւ արեւելահայերի միջեւ վերացնել: Իսկ մենք կուզէինք, որ նոքա ամէն տեղ լինեն կէսից էլ աւելի: Սակայն, անարդար ենք գտնում Ազգային Պատւիրակութեան կուսակցական պահանջները, որ կարելի չէ բաւարարել զձեռք չափով, քանի որ ուժերի իրական փոխարաբերութիւնները բոլորովին այլ բան են թելադրում: Յայտնի է, որ մէկից աւելի անգամ կատարւած ընտրութիւնների ժամանակ Դաշնակցութիւնը ստացել է հայ ժողովրդի ձայների ճշնշող մեծամասնութիւնը, ինչ որ չի կարելի անտես առնել կառավարութիւն կազմելու միջոցին: Այս է պատճառը, որ մենք պատրաստ ենք բաւարարելու Ազգային Պատւիրակութեան բոլոր առաջարկութիւնները, սակայն հնարաւոր չենք համարում զոհացում տալ նրա կուսակցական պահանջներին:

Ազգային Պատւիրակութեան առաջադրած գլխաւոր կէտերի վերաբերմամբ մեր տեսակէտը հետեւեալն է.—

1.— Փարիզի Պատւիրակութիւնը կազմել առանց հատուածական եւ կուսակցական խտրութեան. ցանկալի է որ արեւմտահայերը այնտեղ մեծամասնութիւն լինեն, իսկ կուսակցական տեսակէտից Դաշնակցութիւնը կարող է լինել փոքրամասնութիւն: Այսպէս, եթէ Պատւիրակութիւնը կազմւած է երեք անդամից, Դաշնակցութիւնը կը տայ մէկ անդամ, իսկ եթէ հինգից՝ երկու անդամ: Երկու դէպքումն էլ Պատւիրակութեան մէկ անդամը պիտի լինի անկուսակցական: Համաձայն ենք, որ Պրն. Պօղոս Նուբարը լինի Միացեալ Պատւիրակութեան նախագահ, սակայն Պատւիրակութիւնը պիտի գործէ Հայաստանի Հանրապետական Կառավարութեան հրահանգներով:

2.— Կառավարութեան կազմի մէջ Դաշնակցութիւնը պիտի ունենայ կէսից մէկ անդամ աւելի: — Պատւիրակութեան նախագահը եւ Վարչապետը պիտի լինեն տարբեր անձեր. թէ՛ վարչապետը եւ թէ՛ բոլոր նախարարները պիտի մնան երկրում եւ մեր երկրում գործեն: Անընդունելի է Ազգային Պատւիրակութեան ներկայացուցիչների առաջարկը, որ Պօղոս Նուբարին տրւի Վարչապետութիւն, թէկուզ իբրեւ լոկ տիտղոս:

3.— Ներկայ Պարլամենտի լուծման մասին խօսք լինել չի կարող, նա պէտք է շարունակէ իր զբաղմունքները: Անհնարին է նաեւ նրան դադար տալ մինչեւ Հանրապետութեան առաջին բիւլլէի քննութեան

աւարտումը: Համամիտ ենք, եւ դա մեր փափաքն է, որ Պարլամենտի արեւմտահայ անդամների թիւը հաւասարեցւի արեւելահայերին: Կրճատել պատգամաւորների այժմեան թիւը իրաւական հիմունքներով հնարաւոր չէ: Արեւմտահայ նոր պատգամաւորների մուտքը Պարլամենտի մէջ պէտք է կատարել լրացուցիչ ընտրութեամբ: Մենք կարծում ենք, որ ընտրութիւններ պիտի նշանակւին Հայաստանի այն մասերում, ուր դեռեւս ընտրութիւն չի եղել: Ինչպէս օրինակ, Ղարսի շրջանը, Կիլիկիա եւ արտասահմանեան դադութներում, այսինքն՝ Պոլիս, Բալկաններ, Եգիպտոս, Ամերիկա, Սեւ Ծովի ափերը եւ այլ տեղեր, ուր հնարաւոր է: Ընտրութիւնները պիտի լինեն Հայաստանի Հանրապետութեան օրէնքներով, որոնք պէտք է յարմարեցւին տեղական պայմաններին: Արեւմտահայերի վերաբերմամբ կարելի է ընդունել, որ մի պատգամաւոր ընտրւի ոչ թէ 20,000-ից, ինչպէս եղել է Հայաստանի Պարլամենտի ընտրութիւնը, այլ աւելի պակաս ազգաբնակչութիւնից: Նկատելով Պարլամենտի անդամների այժմեան կազմը հատաձական տեսակէտից, անհրաժեշտ կը լինի ընտրել եւս 51 պատգամաւոր, որով հատաձանները թւով կը հաւասարւեն իրար, իսկ Պարլամենտի անդամների ընդհանուր թիւը կը դառնայ 131:

4. — Գալով Ազգային Պատուիրակութեան վերջին առաջարկին, որ Հայաստանի Հանրապետութիւնը իրեն միացած յայտարարի անկախ թիւրքաց Հայաստանին, սկզբունքային ու եւ է առարկութիւն չունինք, սակայն, չենք տեսնում այն ձեւը, որ քաղաքական ստեղծած պայմաններում կարող էր հնարաւոր դարձնել այդ ախտը: Ընդհակառակը, քաղաքական դէպքերի դասաւորումով, Հայաստանի ներկայ Հանրապետութիւնը դարձել է յենարանը, որի վրա կանգնած՝ հայ ժողովուրդը պիտի չարունակէ Հայաստանի ամբողջացման գործը: Մենք չենք կարողանում երեւակայել Հայաստան առանց Տաճկահայաստանի կամ առանց Ռուսահայաստանի:

Ահաւաստիկ այն փոփոխումներն ու լրացումները, որ մենք անում ենք Ազգային Պատուիրակութեան առաջարկութիւնների նկատմամբ:

Ս. ՎՐԱՑԵԱՆ

ՄԱՐՏ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Շ. ՄԻՍԱԳԵԱՆ

4-ին նոյեմբերի 1919 թ.

Երեւան

Փոխ – պատասխան Հանրապետութեան Կառավարութեան
բանակցողներու Նոյեմբեր 4 քաղաքի ներկայացած
պատասխանագրին

Պատասխանելով Ամբողջական Հայաստանի Խորհրդարանի, Կառավարութեան եւ Պատուիրակութեան վերակազմութեան մասին մեր առաջարկներուն դէմ հանած առարկութիւններուն՝ կը յայտնեմք.

Ա. – Ազգային Պատուիրակութիւնը Մայիս 28-ի ակտին օրինական եւ քաղաքական սխալը դարձանելու համար առաքելութիւն մը ղըրկելի որոշեց — փոխանակ պարզապէս հրապարակաւ բողոքելու անոր դէմ — միմիայն տեղի տալով Հանրապետութեան Պատուիրակութեան պնդումին, եւ այդ առաքելութիւնը ղըրկեց միմիայն այն ատեն, երբ Պրն. Խատիսեան պատասխանելով Պրն. Ահարոնեանի հետադրին — ուր յայտնած էր, թէ «արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն եղող Ազգային Պատուիրակութիւնը» անհամաձայն է Մայիս 28-ի ակտին եւ առաքելութիւն մը պիտի ղըրկէ անոր սխալները դարձանելու համար — բարի գալուստ մաղթեց առաքելութեան եւ խնդրեց փութացնել անոր առաքումը: Այդ իսկ պատասխանով Հանրապետութեան Կառավարութիւնը կրնդունէր այն, ինչ որ հիմը կը կազմէ բանակցութիւններուն, այսինքն թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը քաղաքական օրինաւոր ներկայացուցչութիւնն է ամբողջ արեւմտահայութեան եւ ոչ թէ արեւմտահայութեան մէկ հատւածին եւ կամ անոր մէջ գործող այս կամ այն կուսակցութեան: Անընդունելի է, ուրեմն, որ առաքելութեան Երեւան հասնելէն վերջ առարկութիւններ յարուցելն անոր եւ գայն ղըրկող մարմինին բնոյթին եւ իրաւասութիւններուն մասին:

Բ. – Առարկութիւնները, եթէ վերը յիշած պատճառներով անընդունելի չըլլային, պէտք էր, որ յարուցէին բանակցութիւններու սկիզբէն առաջ, երբ առաքելութիւնն իր առաջարկութիւնները, որոնց վրա կը հիմնէին առարկութիւնները, գրաւոր ներկայացուց, եւ ոչ թէ վարելէ վերջ չարաթ մը տեսող բանակցութիւններ, որոնց ընթացքին մեղ հետ բանակցողները ընդունած էին, ինչպէս կապացուցանեն արձանագրութիւնները, Ազգ. Պատուիրակութեան եւ, հետեւաբար, իր ղըրկած առաքելութեան ամբողջ արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն ըլլալու հանգամանքը:

Այս հիմնական գիտողութիւնները ընելէ վերջ, մենք կը յայտնենք հետեւեալը. —

Թէ մատնանշւած երկուութիւնը, եթէ երկուութիւն կայ, կը բխի նոյնինքն ներկայ Կառավարութեան եւ Խորհրդարանի արհեստական եղանակով ստեղծւած պատկերէն, որուն փոփոխումը նպատակն իսկ կը կազմէ ներկայ բանակցութիւններուն, ինչպէս այդ ընդունած են բանակցող երկու կողմերն ալ: Արդարեւ, Ազգային Պատերազմութիւնը, որ ամբողջ արեւմտահայութիւնը կը ներկայացնէ, երբ ինքզինք զտաւ Մայիս 28-ի ակտին առջեւ, զայն քննելով տեսաւ, որ այդ ակտը կարելի եղած էր կատարել միմիայն արհեստական կերպով Խորհրդարան մտցւած կուսակցական մեծամասնութեան շնորհիւ, եւ այդ ակտին յաջորդող բոլոր իրադարձութիւնները, ինչպէս նոր միատարր Խորհրդարանի ընտրութիւն եւ միատարր զահլիճի կազմութիւն, հետեւանք էին այդ ակտին ապօրինութեան եւ հնարաւոր եղած պիտի չըլլային, եթէ Ազգ. Պատերազմութիւնը ատենին կոչւած ըլլար իր համաթախութիւնը տալու եւ մասնակցելու այդ ակտին կատարման, յանուն բովանդակ արեւմտահայութեան, եւ եթէ, միւս կողմէ, նոյն ինքն այդ ակտին ապօրինութեան պատճառաւ, Հայաստանի ներկայ սահմաններուն մէջ ապրող ժողովուրդին մէկ մեծ մասն ալ, լինի իր արեւելահայ եւ արեւմտահայ երեք քաղաքական կազմակերպութիւններուն (Ժողովրդական, Սօցիալ - Դեմօկրատ, Ռամկավար) պաշտօնապէս արտայայտւած բողոքով, կամ լինի անհատապէս, կատարւած գործողութիւններէն բոլորովին հեռու եւ Խորհրդարանի ու Կառավարութեան ներկայ կազմին մէջ անմասն մնացած չըլլար: Ազգ. Պատերազմութիւնը երբ, յանուն հայ ժողովրդի շահին եւ Հանրապետութեան Փարիզի Պատերազմութեան խնդրանքով, յանձն կառնէր աշխատիլ գործւած սխալը դարմանելու եւ կը հրաւիրէր իբր հաւասար կողմ իր առաջարկները ներառյալնելու, անտարակոյս չէր կրնար անտարբեր անցնիլ կատարւած գործերու տարամերժօրէն կուսակցական բնոյթին եւ արդիւնքին վրայէն եւ պարտաւոր էր գործին այդ կողմը եւս սրբազրութեան ենթարկել: Բաց աստի, ծանօթ է այն իրողութիւնը, որմէ բխած է ինքը Ազգային Պատերազմութիւնը, արդէն մէկէ աւելի անգամներ առիթն ունեցած էր զբաղելու իր անգամներէն ոմանց այն առաջարկով, որ կը ձգտէր նոյնքան անհեռատես կերպով, ինչպէս կատարւեցաւ Մայիս 28-ի ակտը, Համազումարին որոշել եւ ընդունել տալ այդ ակտին էութիւնը, այսինքն՝ Հանրապետութեան Կառավարութիւնը ընդունիլ տալ, առանց վերահազմութեան, երկու հատուածներու կառավարութիւն: Համազումարը ստաւր մեծամասնութեամբ մերժած էր հետեւել այդ ճամբուն, որուն մէջ մտնելու զինք հրաւիրողները կը պատկանէին

այն միեւնոյն քաղաքական կուսակցութեան, որ վերջէն կատարեց այստեղ Մայիս 28-ի ակտը եւ ապօրինի կերպով կաղմեց իրրեւ թէ Ամբողջական Հայաստանի Կառավարութիւնն ու Խորհրդարանը՝ միմիայն իր մասնակցութեամբը: Արդ, եթէ աւելցնենք ասոր վրա նաեւ սա սլարազան, թէ Ազգ. Պատւիրակութիւնը, իրրեւ հարադատ ցուցումը Ազգ. Համադումարին, կաղմած է վերը ակնարկած կուսակցութեան մասնաւորապէս այս խնդրին մէջ ունեցած տեսակէտները եւ ուղղութիւնը մերժող եւ, ընդհանրապէս, անոր քաղաքական եւ ընկերային սկզբունքը չբաժնող մեծամասնութեանէ մը, եթէ յիշենք նոյնպէս, թէ այդ մեծամասնութիւնը կրնայ շատ դիւրաւ միատարրութիւն ըլլալ, եթէ Համադումարը չունենայ՝ հայկական խնդրոյն ներկայ փափուկ միճակին մէջ՝ ազգին մէջ համերաշխութիւնը պահպանելու գերադասեց-մտահոգութիւնը — մտահոգութիւն, զոր երրեք չունեցաւ Մայիս 28-ի ակտը կատարող կուսակցութիւնը այստեղ — եթէ, կըսենք, աւելցնելու լինինք միւս փաստերուն վրա ամբողջ աբեւտահայութեան օրինական ներկայացուցչութիւնն եղող Ազգ. Պատւիրակութեան կաղմին սլարազան մերոյիչեալ կուսակցական տեսակէտէն, դիւրաւ կը հասկնանք, թէ ինչո՞ւ Ազգ. Պատւիրակութիւնը պարտաւորւած էր եւ հարկադրւած, Մայիս 28-ի ակտը դարձանել ձգտող իր առաջարկութիւններուն մէջ, խօսիլ դործին թէ՛ հատուածական եւ թէ՛ կուսակցական կողմին վրա: Եթէ, միւս կողմէ ներկայացւած առաջարկները (մասնաւորապէս Կառավարութեան վերաբերեալ գլուխին 3-րդ յօդւածը) բանակցող միւս կողմին վրա, «այն տը պաւորութիւնն են թողնում, որ մեզ հետ բանակցում է ոչ թէ արեւմտեան հայութեան մէկ մասի (ընդգծումը մերն է) ներկայացուցչութիւնը, այլ առանձնապէս Ռամկավար եւ Ժողովրդական կուսակցութիւնները», այդ բանն ալ, եթէ նոյնիսկ ճիշտ ըլլար, պէտք չէր, որ շատ դարձացնէր մեզ հետ բանակցողները, քանի որ իրենց կողմէ ամէն բան խիստ կուսակցական ուղղութեամբ եւ այլաժերթ տեսակէտով յուսով տարւած լինելով՝ Ազգային Պատւիրակութիւնը կրնար ուղեւ դայն հակալիշուել իր տեսակէտները պաշտպանելու համար ամենէն աւելի հաստատամտութեամբ հրապարակ եկած կաղմակերտեալ ուժերու միջոցով, այսինքն Ժամանակաւոր Կառավարութեան մէջ կուսակցութեան մը դէմ կուսակցութիւններու մասնակցութիւնով: Իրաւ է թէ՛ բացի յիշեալ յօդւած 3-էն ուրիշ ոեւէ տեղ չեւտւած չէ, թէ համաձայնութիւնը պիտի կատարուի այս կողմէն անպայման Ռամկավար ներկայացուցիչներու հետ, եւ, ընդհակառակը, ըսւած է, թէ Ազգ. Պատւիրակութիւնը ինք պիտի նշանակէ «ոչ – դաշնակցա-

կան արեւմտահայ անդամները», եւ Ազգ. Պատուիրակութեան ներկայացուցիչները նոյնիսկ յօդ. 3-ին վրա տարածած են այս բացատրութիւնը, ինչպէս այդ կը վկայեն նիստերու արձանագրութիւնները — բայց մենք կը նկատենք, որ Ազգ. Պատուիրակութիւնը կատարելապէս իրաւունք ունի եւ եթէ ուզէ, ներկայ դէպքին մէջ կուսակցութեան մը ներկայացուցիչներուն ընդդէմ կուսակցական ներկայացուցիչներով գոյացնելու համագործակցութիւնը: Միեւնոյն պատճառաւորութեամբ, մենք կը գտնենք, որ անտեղի է ոեւէ առարկութիւն ընել մեր ներկայացուցիչներուն երկուքին կուսակցական հանգամանքին վրա, քանի որ ներկայացուցիչներու անձաւորութիւնը չէ, որ նկատի կ'առնուի երբեւիցէ, այլ ներկայացւած մարմինը, որ, այս պարագային, մեծամասնութեամբ կազմւած է անկախ անձնաւորութիւններէ: Իսկ թէ ինչո՞ւ առաքելութեան մէջ չեն գտնուիր Պատուիրակութեան կողմը բողկացնող բոլոր հոսանքները, այդ մասին կարելի է մէկ բառով պատասխանել եւ ըսել, թէ Պատուիրակութիւնը կողէր դուրս կատարել եւ ոչ թէ ցոյց — եւ իր մեծամասնութեան տեսակէտը ընդունած անձնաւորութիւնները պէտք է լինէին իր բանակցողները, եւ ոչ թէ ընդդիմական կողմին տեսակէտները ընդունողներ, ինչպէս այդ պիտի լինէր՝ հետեւեցնելով անձամբ անոնց արդէն արտայայտած կարծիքներէն եւ անոնց պահելիք կուսակց. կարգապահութենէն: Այս եւս կ'ըսենք, որ «երկուութեան» եւ Պատուիրակութեան ներկայացուցած կուսակցական հանգամանքին մասին եղած դիտողութիւնները իրենց հիմքէն խախտւած են այն իսկ վայրկեանէն, որ մեզ հետ բանակցողները կ'ընդունին իրենց փոխ — առաջարկներուն մէջ, մեր կուսակցական առաջարկներ ընելու իրաւունքն եւս, եւ այս առարկութիւնը կ'ընեն սոսկ անոնց լրիւ գոհացում չտալու առթիւ, այն է՝ կառավարութեան կողմին մէջ ոչ թէ հաւասարութիւն, այլ իրենց կողմին համար մեծամասնութիւն պահանջելու առթիւ:

Եւ թէ Ազգ. Պատուիրակութիւնը, որուն ներկայացուցիչներն ենք, «արեւմտահայութեան մէկ մասի» թէ ամբողջութեան «ներկայացուցչութիւնն» է, այդ կէտը այնքան կարեւոր է մեզ համար, որ պէտք է ճշտել ուրիշ ամէն բանէ առաջ: Եթէ տարակոյսի տակ դուրս Ազգային Պատուիրակութեան արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւնն ըլլալու հանգամանքը, ուրեմն, անկարելի կը լինի մեզ համար ոեւէ արդիւնաւոր դուրս տեսնել, եւ անօգուտ է, որ խօսինք մեզի բերած փոխ — առաջարկներուն մանրամասնութիւններուն վրա, որ ընդունինք որոշ կէտեր եւ մերժենք ուրիշներ եւ կամ համաձայնութեան համար՝ երկու կողմի գաղափարները հաշտեցնել ձգտող նոր առաջարկներ բե-

րենք: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ունենալ նոր թիւրիմացութեան տեղի չթողելու համար, որ յստակ կերպով ըսելի, թէ մեզ հետ բանակցողները ո՛ր օրինական մարմինն ներկայացուցիչներն են: Պրն. վարչապետին բացարձակ հաւաստիացումին վրա, թէ երբեք խնդրոյ նիւթ պիտի չըլայ Ազգ. Պատերազմութեան եւ իր բանադնացներուն իրաւասութիւնը, մենք եւս յանձն առած էինք չսնդել, որ ճշտելի մեզ հետ բանակցողներու ներկայացուցչական հանգամանքը, դոհանալով վարչապետին այն յայտարարութեամբը, թէ Կառավարութեան համար պարտադիր պիտի ըլլայ կնքելիք համաձայնութիւնը, որ նոյնպէս, կը վստահացնէր Պրն. վարչապետը, պիտի ընդունէր խորհրդարանէն: Արդ, քանի որ այս համաձայնութիւնը չպահանջուաւ արդէն, հարկ է դրաւոր յայտարարութիւնով միանգամ ընդմիջտ մէջտեղէն վերցնել ամէն թիւրիմացութիւն:

Տրւած ըլլալով այս ամենը՝ որպէսզի կարելի ըլլայ արդիւնաւոր կերպով շարունակել բանակցութիւնները, անհրաժեշտ է, որ մեզի բացօթե կերպով յայտարարելի հետեւեալը.

Ա.— Ազգ. Պատերազմութեան առաքելութեան հետ բանակցողները Հանրապետութեան Կառավարութեան պաշտօնական ներկայացուցիչներն են.

Բ.— Հանրապետութեան Կառավարութիւնը եւ իր ներկայացուցիչները կը ճանչնան Ազգ. Պատերազմութիւնը իբր բովանդակ արեւմտահայութեան ներկայացուցչութիւն.

Գ.— Հանրապետութեան Կառավարութիւնը եւ իր ներկայացուցիչները ունենալով իրենց չունին Ազգ. Պատերազմութեան զրկած առաքելութեան կազմին դէմ:

Ոչ ոք աւելի բուռն ցանկութիւն եւ ձգտում ունի, քան Ազգ. Պատերազմութիւնը եւ իր ներկայացուցիչները՝ Ամբողջական Հայաստանը իրականացած տեսնելու: Մենք կը սիրենք յուսալ, թէ ունենալով նոյն ձգտումը՝ Կառավարութիւնն ու իր յարգելի բանադնացները պիտի ընդունին մեր յառաջ բերած դիտողութիւններուն արդարացիութիւնը եւ մեր կամքէն բոլորովին անկախ կերպով ստեղծուած ներկայ դժարութիւնը բառնալով՝ այս բախտորոշ բոլիներուն պիտի ջանան հայ ազգին գերագոյն չահերն ապահովցնել:

Ն. ՏԷՐ — ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԷԵԱՆ

Երեան, 6 Նոյ. 1919 թ.

Ստեղծած թիւրիմացութիւնները փարատելու նպատակով, Հ. Հ. Կառավարութեան Պատերազմութեան նախագահը, Նոյեմբ. 7-ին, հետեւեալ բացատրական նամակն է գրում Վ. Թէքէեանին. —

Մեծալարդ Պրն. Վ. Թէքէեան,

Ի պատասխան ձեր Նոյ. 6 գրութեան, պատիւ ունիմ հաղորդելու, որ ձեր գրութեան մէջ յարուցւած բոլոր հարցերի պատասխանն արդէն տրւած կայ բանակցութեանց նիստերի արձանագրութիւններէ մէջ: Առաջ եմ բերում այդ պատասխանները համաձայն ձեր գրած կէտերի. —

Ա. — Ազգային Պատերազմութեան առաքելութեան հետ բանակցողները ներկայացւած են Հայաստանի Նախարարապետ Ա. Պատիսեանի կողմից եւ լիազօրւած են պաշտօնապէս բանակցելու:

Բ. — Մեր նկատողութիւնն Ազգ. Պատերազմութեան «արեւմտահայութեան մէկ մասի» ներկայացուցիչ լինելու մասին արւած է այն մտքով, որ Հայաստանի սահմաններում ապրող արեւմտահայութիւնը մասնակցելով Պարլամենտի ընտրութիւններին՝ արդէն իսկ միացած է Հանրապետութեան, եւ, հետեւաբար, Ազգ. Պատերազմութիւնը ներկայացնում է Հայաստանից դուրս ապրող արեւմտահայերին:

Գ. — Մեր դիտողութիւններն Ազգային Պատերազմութեան ուղարկած առաքելութեան կազմի մասին նպատակ չունին առաքելութեան մերժումը: Մենք կարծում ենք, որ բանակցութիւնների յաջողութեան համար իսկ աւելի օգտակար կը լինէր առաքելութեան մէջ տեսնել Ազգային Պատերազմութիւնը կազմող բոլոր հոսանքներից ներկայացուցիչներ:

Այս բոլոր դիտողութիւնները, սակայն, ամենեւին արգելք չեն շարունակելու համար բանակցութիւնները: Մեր նպատակը չէ առաքելութեան տրեւէ անգամի կամ ամբողջութեան դէմ որեւէ առարկութիւն հանել: Որքան եւ թերի լինէր կազմւած Ազգ. Համագումարն ու Պատերազմութիւնը, տւեալ պայմաններում նրանք ճանաչւած են արեւմտահայերի ներկայացուցչութիւն, եւ մեր անկեղծ փափաքն է գտնել համաձայնութեան գետին երկու հատւածների միջեւ:

Յուսարով, որ ներկայ բացատրութիւնները բաւական կը լինեն ցրելու համար ձեր տարակուսանքները՝ սպասում ենք ձեր պատասխանին մեր կողմից ներկայացւած հակաառաջարկներին, որպէսզի կարելի լինի գումարել նիստ՝ ցանկալի վախճանին հասցնելու համար սկսւած բանակցութիւնները:

Յարգանք՝ Ս. ՎՐԱՅԵԱՆ

ՆԻՍՏ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ

Նիստը կայացա Նոյ. 13-ին, երեկոյեան ժամը 6-ին:

Ներկայ էին բոլոր անդամները, բացի Պ. Վ. Թէֆէեանից:

Նախագահում էր Պ. Ս. Վրացեան:

Հաստատուեց վերջին նիստի արձանագրութիւնը նոյեմբեր 3-ին:

Դրանից յետոյ եղել էին երեք ոչ պաշտօնական խորհրդակցութիւններ երկու կողմերի ներկայացուցիչներից: Վերջին խորհրդակցութիւնը կայացել էր նոյեմբ. 11-ին վարչապետ Պ. Խատիսեանի ներկայութեամբ: Այդ խօսակցութիւնների միջոցին աշխատում էին երկուստեք պարզել իրենց տեսակէտները եւ ըստ հնարաւորին դրոշմել փոխադարձ համաձայնութեան հոդ:

Պ. Պ. Վ. Թէքէեան, Ն. Տէր Ստեփանեան եւ Ս. Յարութիւնեան նիստից առաջ ներկայացրել էին իրենց երեքի ստորագրութեամբ դրաւոր պատասխանը Պ. Պ. Ս. Վրացեանի, Մ. Յարութիւնեանի եւ Շ. Միսաքեանի Նոյ. 4-ի գրութեան: Այդ պատասխանը կցուում է սոյն արձանագրութեան:

Նախագահ. — Բանալով նիստը՝ յայտնեց, որ իրենք ստացել են այդ դրաւոր պատասխանը: Սակայն, ինքը գտնում է, որ թէեւ այդ պատասխանը ըստ արտաքինի պարունակում է որոշ զիջումներ, բայց այդ զիջումների հետ միաժամանակ այնպիսի պայմաններ են դրած, որոնք չէզոքացնում են նրանց արժէքը: Խօսքը վերաբերում է նրանց պահանջին երկու — երրորդի մեծամասնութեան կառավարութեան մէջ որոշ խնդիրներ վճռելիս:

Խորհրդարանի վերաբերմամբ այդ գրութեան մէջ դարձեալ պընդում են, որ նա պէտք է արձակուրդ ստանայ անորոշ ժամանակով, մինչեւ արեւմտահայ պատգամաւորների ընտրութիւնը եւ նրանց երկու — երրորդի Երեւան ժամանումը:

Ն. Տէր — Ստեփանեանը բացատրեց, որ կառավարութեան մէջ ձայների երկու — երրորդի մեծամասնութիւն պահանջւում է միայն արտաքին քաղաքականութեան եւ ընկերային բարենորոգումներին վերաբերող խնդիրներին եւ Պատւիրակութեան տրելիք հրահանգների վերաբերմամբ, իսկ մնացած խնդիրները վճռւում են ձայների պարզ մեծամասնութեամբ: Ինչ վերաբերում է, օրինակ, հողային խնդրին, նա ինքը անձամբ կողմնակից է հողերի պետականացման, սակայն, գտնում է, որ այդ եւ նման հարցերը այն տեսակի են, որ

կարող են սպասել մի քանի ամիս, մինչեւ Պարլամենտի լրացումը:

Ս. Յարութիւնեանը գտնում է, որ մենք բոլորս էլ պէտք է աշխատենք որքան կարելի է շուտ իրականացնել մեր ցանկութիւնը, այն է, որ կռաւիցիոն կառավարութիւնը կազմակերպւի եւ սկսի գործել:

Բիւզըջի քննութեան վերաբերմամբ նա առաջարկում է երկու եղանակ, որոնցով կարելի է լուծել այդ խնդիրը: Նախ՝ այժմեան Խորհրդարանը կարող է ընտրել իր միջից մի յատուկ Փինանսական Բիւզըջտային յանձնաժողով, որ կարող է լիազօրեւել Խորհրդարանից, կառավարութեան հետ միասին քննել եւ վաւերացնել ներկայացրած նախահաշիւները:

Կարելի է եւ ուրիշ ձև առաջարկել, որը շատ անգամ գործադրուած է եւ որից օգտուել է Հայաստանի կառավարութիւնը անցեալ տարի: Դա այն է, որ կառավարութեանը իրաւունք տրւի առաջին չորս ամսւայ ընթացքում, այսինքն՝ մինչեւ Մայիս 1 ղեկավարել նախորդ տարւայ բիւզըջով, իսկ Մայիս 1-ին արդէն նոր Խորհրդարանը լրացրած կազմով կարող կը լինի գործի անցնել:

Մ. Յարութիւնեան՝ առարկելով այդ առաջարկներին՝ գտնում է անընդունելի, քանի որ Խորհրդարանի ամենակարեւոր իրաւունքներէ մէկն է բիւզըջի քննութիւնը եւ հաստատութիւնը, որից նա երբեք չի հրաժարւի: Նոյնպէս եւ հողային օրէնքի առթիւ նա դիտում է, որ այդ ուղղութեամբ մեր Խորհրդարանը եւ կառավարութիւնը արդէն որոշ քայլեր են արել եւ չի կարելի դադարեցնել այդ ըէֆորմի ընթացքը:

Նախագահը նոյնպէս առարկեց կառավարութեան որոշումների վերաբերմամբ պահանջուած ձայների երկու - երրորդի մեծամասնութեան առթիւ: Օրինակ վերցնելով Ազգ. Պատւիրակութեան գործունէութիւնը Փարիզում, նա գտնում է, որ այդ գործունէութիւնը ըստ էութեան ոչնչով չէր տարբերուում մեր Հանրապետութեան Պատւիրակութեան գործունէութիւնից, որ ղեկավարւում էր մեր կառավարութեան հրահանգներով: Եւ այդ տեսակէտից, երկու - երրորդի մեծամասնութիւն պահանջ զնելը կառավարութեան որոշումների վերաբերմամբ միայն դալիս է դժւարացնելու կառավարութեան դրութիւնը:

Ապա ամփոփում է ներկայացւած գրութեան եւ բերանացի կերպով Պ. Պ. Ն. Տէր - Ստեփանեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի տւած բացատրութիւնների արդիւնքը, որից յետոյ որոշուած է նիստը յետա-

ձգել մինչեւ չարաթ առաւօտեան ժամ 1-ը, երբ պիտի ընդունւի վերջնական որոշում դրած խնդիրներէ մասին :

Ստորագրւած բոլորից,
բացի Վ. Թէֆէեանից (բացակայ)

Պատասխան Նոյ. 4 քականաւ Ազգ. Պատւիրակութեան
Առաքելութեան ներկայացւած վերջնական պայմաններուն

Իբրեւ ընդհանուր դիտողութիւն, կը նկատենք նախ, որ մեզի ներկայացւած վերջնական առաջարկներէն բխող պահանջը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ Մայիս 28-ի ակտին երկրորդ մասին լիովին ճանաչումը, մինչդեռ Ազգ. Պատւիրակութեան տեսակէտով անհրաժեշտ է, չեղեալ նկատելով այդ ակտին երկրորդ մասը, կազմել Միացեալ Խորհրդարանը, կառավարութիւնը եւ Պատւիրակութիւնը քաղաքական եւ օրինական բոլորովին նոր հիմքերով, այսինքն՝ այնպէս, ինչպէս բանաձեւած է 21 Հոկտ. մեր սկզբնական առաջարկներուն ու, մասնաւորապէս, այդ առաջարկներու Միացեալ Խորհրդարանին վերաբերող մասին մէջ: Անկէ ի վեր մենք ստիպւած եղանք, մեզ հետ բանակցողներու անդրդեւիւթեան առաջին, ընդունիլ, ենթարկելով մեծ պատասխանատուութեան, այնպիսի կոմպրոմիսներ, որոնք համոզում է չեն բխիլ եւ կրնան բացատրել միմիայն մեր ցոյց տւած համերաշխութեան սէրով եւ նկատի ունենալով այն ներքին ծանր հետեւանքները, որոնց տեղի կրնայ տալ բանակցութիւններու անյաջող ելքը:

Հատուածական տեսակէտէն մեզ ներկայացւած առաջարկները աւելի քան գոհացուցիչ պիտի ըլլային, եթէ անոնք բոլորովին անընդունելի չըլլային հիմնական կէտի մը մէջ, որ է այսօրայ արեւելահայ Խորհրդարանի իշխանութիւնը տարածելու պահանջը երկու հատուածներու մասնակցութեամբ կազմած կոալիսիոնի կառավարութեան վրա: Կուսակցական տեսակէտէն Ազգ. Պատւիրակութեան պահանջները կատարելապէս արդար են, քանի որ անոնք կը հիմնւին այսօր գոյութիւն ունեցող արեւելահայ եւ արեւմտահայ ներկայացուցչական մարմիններու կազմին վրա:

Այս ընդհանուր դիտողութիւններէն վերջ, մենք կը ներկայացընենք հետեւեալ վերջնական փոխ - առաջարկները ի պատասխան այն առաջարկներուն, որոնք մեզի ներկայացւած են Նոյ. 4-ի վերջին գրով:

Ա. — Համաձայն ենք Պատերազմական կազմի մասին . կը նկատենք սակայն , որ պատերազմական այս կամ այն կերպ կազմաւորուի , տրւած ըլլալով , որ Պատերազմութիւնը կախում ունի կառավարութենէն եւ կառավարութիւնը խորհրդարանէն , այնչափով միայն իրական արժէք ունի մեզ համար , որչափով որ կառավարութեան եւ խորհրդարանի կազմը կը դոհացնէ տրւած հիմնական տեսակէտները :

Բ. — Կառավարութիւնը պէտք է կազմուած լինի 9 կամ 13 անդամներէ : Իններորդ կամ 13-րդ անդամը , պատերազմական նախարարը ըլլալով անկախ անձնաւորութիւն մը՝ ընտրուած երկու կողմերու համաձայնութեամբ , միւս 8 կամ 12 անդամները պէտք է ըլլան կէս առ կէս թէ՛ հատուածներու եւ թէ՛ հոսանքներու տեսակէտով , այսինքն՝ չորսը արեւելահայ , միւս չորսը արեւմտահայ . չորսը դաշնակցական , միւս չորսը ոչ — դաշնակցական : Այս առաջարկութիւնն ընելով Ազգ. Պատերազմութիւնը ղեկավարուած է անցեալ տարի գործող կոալիսիոն կառավարութեան կազմէն : Գտնելով հանդերձ , որ այդ կազմը միակ բանաւորն է , մենք կրնանք ընդունիլ նաեւ 10 անձէ կազմուած կառավարութիւն մը՝ դաշնակցական բացարձակ մեծամասնութեամբ , այսինքն՝ նոյնը մնալով հատուածային համեմատութիւնը եւ պատերազմական նախարարը միշտ ըլլալով անկախ եւ ընտրուած երկու կողմերէն , հինգ դաշնակցական եւ չորս ոչ — դաշնակցական անդամներով , պայմանաւ , սակայն , որ այդ կառավարութիւնը ամէն բացառիկ կարեւորութիւն ունեցող որոշումները — արտաքին քաղաքականութեան եւ ընկերային բարենորոգումներու վերաբերող որոշումները , ինչպէս եւ Պատերազմական տրւելիք հրահանգները — կայացնէ երկու — երրորդի մեծամասնութեամբ , կամ լաւ եւս 7 ձայնով տասնի վրա : Պատերազմական նախագահին միեւնոյն ատեն վարչապետ ըլլալու հանգամանքը զիջելով՝ կառավարկենք , հիմնելով նիստերու ընթացքին մեր պարզած քաղաքական տեսակէտներուն վրա , անոր տալ արտաքին դործերու նախարարութիւնը եւ կամ Հանրապետութեան Գերագոյն Ներկայացուցիչի դերը :

Գ. — Ներկայ խորհրդարանը պէտք է ինքզինքին արձակուրդ տալ մինչեւ արեւմտահայ պառլամենտներու ընտրութիւնը եւ անոնց երկու — երրորդին Նրբան ժամանումը : Թէեւ մենք համոզուած ենք , որ սխալ է , Հանրապետութեան այժմեան Ֆինանսական պայմաններուն մէջ , բիւջէի քննութիւն կատարել , եւ նկատելով հանդերձ , որ այդ բիւջէն , համաձայնութեան պարագային , պիտի վերաբերի Միացեալ Կառավարութեան եւ հետեւաբար պէտք է ան քննի Միացեալ խորհրդարանէն , մենք այս մասին ալ զիջելով՝ կառավարկենք , որ

կոալիսիոնի կառավարութիւնը գործի ձեռնարկէ այն օրը միայն, երբ խորհրդարանը, աւարտելէ վերջ բիւղջէի քննութիւնը, ինքզինքին արձակուող տայ մինչեւ խորհրդարանին միւս կէսին ընտրութիւնը: Արեւմտահայ պատգամաւորներու ընտրութեան նախաձեռնութեան եւ ընտրական օրէնքին եւ եղանակին որոշման իրաւունքը պէտք է պատկանի կամ Ազգ. Պատւիրակութեան եւ կամ կոալիսիոնի կառավարութեան: Համոզւած ըլլալով հանդերձ, որ, յանուն Հայ Պետութեան շահերուն, անհրաժեշտ էր կրճատել այժմեան խորհրդարանի անդամներուն թիւը, այնպէս, որ Միացեալ խորհրդարանի անդամներուն թիւը աւելի չըլլար քան իննսուն, մենք ստիպւած կ'ընդունինք, որ կրճատուի տեղի չունենայ: Յանուն համերաշխութեան, ստիպւած կ'ընդունինք նաեւ, որ այժմեան խորհրդարանը, արձակուողի ընթացքին, կարենայ վերստին նիստ դադարել բացառիկ պարագաներու մէջ, պայմանաւ, որ այդ պարագան քննէ ու քննութեանն անմիջապէս վերջ, առանց ուրիշ ոեւէ խնդրով զբաղելու, կրկին արձակուի: Այդ պարագաները պէտք է կանխորոշին յստակօրէն համաձայնութեան ակտին մէջ:

Դ. — Քաղաքական հրամայողական նկատումներ մեզ կը ստիպեն պահել Հոկտ. 21-ին մեր ներկայացուցած առաջարկներուն վերջին գլուխը, որ կը վերաբերի երկու Հայաստաններու միացման ձեւին եւ անոր յայտարարութեան:

Վերջացնելով՝ հարկ կը համարենք դիտել ապա, որ ներկայ մեծ զիջումներու արդիւնք եղող առաջարկները աւելի աննպաստ են մեր տեսակէտներուն, քան այն առաջարկները, զորս Հանրապետութեան Պատւիրակութիւնը Փարիզի մէջ ըրաւ Ազգ. Պատւիրակութեան, եւ զորս Ազգ. Պատւիրակութիւնը անընդունելի դրաւ:

Երեւան, 13 Նոյ. 1919.

Ն. ՏԻՐ – ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Վ. ԹԵՔԵԱՆ

(Վերջը յաջորդ անգամ)

